

## Az etikai alapelvek szerepe a gazdaságban\*

Kőrösi István 

Botos Katalin:

*Világvallások és a gazdaság*

Kairosz Kiadó, Budapest, 2023, 135 o.

ISBN: 978-963-514-171-5

Botos Katalin professzor életműve rendkívül gazdag. Közel húsz könyvet írt, több mint 380 tudományos publikációja jelent meg. Tudományszervezési, doktoriiskola-teremtői és -vezetői tevékenysége párosult a gazdaság- és pénzügypolitikában való aktív részvétellel, tárca nélküli miniszterként és a Bankfelügyelet elnökeként. Nemzetközi síkon is széleskörű tudományos tevékenységet fejtett ki. Kutatói és oktatói tevékenységével évtizedeken át gazdagította az egyetemi oktatást a Corvinus Egyetemen és elődein, valamint a Szegedi Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Széleskörű és sokrétű ismeretterjesztő tevékenységet fejt ki. Saját gazdasági elemző rádióműsora van.

Idén megjelent érdekes, új könyve a világvallások gazdasági tanítását és szerepét a gazdaság működése szempontjából tárgyalja. Itt, most én a könyvet abból a szempontból ismertetem, hogy milyen szerepet játszanak az erkölcsi alapelvek és az értékrend a gazdaság működésében.

Botos Katalin tanulmánykötete öt részből áll. Bevezetőjében a szerző rámutat arra, hogy a világvallások gazdasági tanításában van egy közös vonás: mindegyik elutasítja a kizárólag profitorientált gazdasági magatartást. Az első rész „*A világvallások gazdasági tanítása és a globális piacgazdaság*” címet viseli. Fontos megállapítása, hogy napjainkban a „*nyugati kapitalista társadalmak vállalkozói az újraelosztás magas költségei miatt versenyhátrányba kerülnek azokkal a piacokkal szemben, ahol a közösségi értékeket s az azokon alapuló összefogást nagyobb tiszteletben tartják*”. (11. o.) Elgondolkodtató kérdés, hogy a világvallások társadalmi-gazdasági tanításai szerepet játszanak-e és milyen az egyes országcsoportok gazdasági sikerességében, hozzájárulnak-e a gazdaság fejlődéséhez? A hosszú távú történelmi fejlődés sok tanulsággal szolgál. Angus Maddison részletesen elemezte a világ gazdasági népesedési,

---

\* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Kőrösi István: Magyar Tudományos Akadémia, ny. tudományos főmunkatárs; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, ny. docens. E-mail: drikorosi@gmail.com

növekedési tendenciáit és a jólét alakulását az egyes országcsoportokban. Maddison a világot nyugati (A) és keleti (B) országcsoportra osztotta. A Nyugathoz Nyugat-Európát, Észak-Amerikát, Ausztráliát és Japánt sorolta. A B csoportba Ázsiát (Japán kivételével), a korábbi Szovjetunió ázsiai utódállamait, Kelet- és Közép-Európát, Afrikát és Latin-Amerikát sorolta.

Botos Katalin rámutat, – véleményem szerint helyesen, – hogy a Nyugat-Kelet felosztás így leegyszerűsítés. A Kelet pozíciójának és fejlettségi átlagának alakulásában potenciálja folytán Kína és India volt a meghatározó a történelemben, és ma is azok. Hozzátehetjük, hogy évszázadokig a nomád tatár-mongol belső-ázsiai birodalom rendelkezett a legnagyobb gazdasági-kereskedelmi befolyással területi kiterjedését tekintve, de éppen nomád jellege miatt képlékeny, gyorsan változó volt. Maddison elemzésében kimutatja, hogy 2000 évvel ezelőtt az egy főre jutó átlagos jövedelem hasonló volt a két országcsoportban, 1000-ban a nyugati országcsoportban alacsonyabb volt, mint az ázsiai országcsoportban, majd a második évezredben a nyugati országok fejlődtek gyorsabban. A második évezredben két fő szakasz különböztethető meg. 1820-ban a nyugati országcsoport 1 főre jutó jövedelemszintje kétszerese volt a keleti országcsoporténak. 1820 után a kapitalizmus kiépülésével a Nyugat fejlődése felgyorsult, és 1998-ra a jövedelemkülönbség a Nyugat javára hétszeresére nőtt.

Botos Katalin meggyőző elemzést nyújt arról, hogy milyen adottságok és tényezők határozták meg az európai és az ázsiai civilizációk fejlődésének alakulását. Európa technikai-technológiai erőfölényének kialakulása nem magyarázható meg a földrajzi adottságokkal, hiszen ezek korábban is fennálltak. (Igaz, az éghajlatban időről-időre jelentős mértékű változások következtek be.) A civilizációk felemelkedésének alapját és fő tényezőjét egyaránt a gazdasági és társadalmi szerveződésben, a ráció szerepében és a gazdasági modellek észszerű kialakításában fedezhetjük fel. A modern világ működésének motorja a műszaki találmányok gyors és hatékony bevezetése, a jövedelemtöbbletek rendszeres újrabefektetése, a vezetés és a dolgozók motiváltsága. A könyv szerzője méltán emeli ki, hogy a kereszténység „*a hit alapjává teszi az értelmet és a logikát*”. (17. o.) A szerző idézi Samuel Gregg megállapítását: „*Ha elfogadjuk, hogy a logika és az értelem hozzájárul a tudomány fejlődéséhez, akkor kijelenthetjük, hogy a keresztény vallás sokat segített a tudás akkumulálódásában, amely a gazdasági növekedés legfontosabb tényezője*”. (18. o.) Már a Római Birodalomban a keresztények körében előtérbe került a betegápolás és az idősgondozás. Ez erkölcsi, társadalmi jelentősége mellett hozzájárult a keresztény népesség növekedéséhez. Az ész megbecsülése, tisztelete a kultúra és a tudás felhalmozásának alapjává vált. Az ókor tudományos vívmányait a kereszténység őrizte meg, közvetítette és fejlesztette tovább.

Deepak Lal amerikai professzor szerint különbséget kell tenni az emberek anyagi és kozmológiai hite között. Az első azt mutatja meg, hogyan tudunk megélni, a második

pedig azt, hogy hogyan kell élnünk. A kereszténység mindkettőre válaszol, az emberi személyiség alapvető értékét hirdeti, és új intézményrendszert alkotott a társadalmi-gazdasági tevékenységek számára. Az anyagi és a szellemi tőke felhalmozása szempontjából az intézményi és jogi környezet igen fontos. Botos Katalin joggal emeli ki azt, hogy *„a döntő az emberi tudás tényezője, ezért úgy vélem, helyes dolog a fejlődés motorját az értelemre alapozó ideológiában keresni. Az emberi tőke nélkül, a tudás akkumulálódása nélkül nincs technológiai forradalom, hiába a természetbeni vagyon koncentrációja, nem alakul ki kapitalista termelési mód...”*. (23. o.) A világvallások egy része a közösségi, más része az individualista ideológiához áll közelebb. A kínai, japán, koreai értékrend és a hindu vallás is alapvetően közösségi jellegű, de épít az egyén felelősségére. A monoteizmuson alapuló civilizációk alapvetően individuális jellegűek, mivel az egyén, az egyéniség szerepét, felelősségét és cselekvésének jelentőségét hangsúlyozzák.

*„A vallások hatása a gazdaságra”* című rész arra keresi a választ, hogy milyen szerepet játszanak az adottságok, a kihívásokra adott válaszok, a népesség tanultsága és magatartása a gazdaság teljesítményének megalapozásában. A kedvező természeti feltételek nemcsak nem garantálják a sikert, de gyakran elkényelmesedéshez, nem hatékony teljesítményhez, lemaradáshoz vezetnek. A változó évszakok, a mostohább természeti, éghajlati feltételek okozta kihívások jobb teljesítményt követelnek meg, így nagyobb erőfeszítéshez, nagyobb teljesítményhez és felemelkedéshez vezethetnek, de csak akkor, ha a társadalom a kihívásokra jól tud válaszolni munkájának, szellemi és anyagi erőfeszítéseinek jobb mozgósítása révén. (Lásd Skandinávia és Svájc felemelkedését.) Ez pedig kultúrafüggő. Ezért fejlettebbek az említett országok, mint az Egyenlítő környékén élők. A jó értékrend és annak követése, a lelkiismeretes értékteremtő munka, a társadalmi együttéléshez való hozzáállás, a szabálykövető magatartás a társadalom jó működésének záloga. Botos Katalin bemutatja a World Value System átfogó tanulmányát, amely 66 országra vonatkozik, és hat területre koncentrál. A vallás hatását vizsgálta a következő területekre: az emberek közötti kooperációra, a társadalom tagjainak a nőkhöz, az államhoz, kormányzathoz való viszonyulására, a törvényi szabályozásra, a piacgazdaság fair működésére és a takarékosagra. Az emberek közötti kooperáció elemzésénél a bizalmat és a toleranciát emelték ki. A jogi szabályozásnál azt térképezték fel, hogy a polgárok mennyire veszik szigorúan a szabályokat, mennyire tanúsítanak jogkövető magatartást. A piac esetében a jövedelemkülönbségek elfogadottságát a jobb teljesítményre ösztönzéssel indokolják. Azt állapították meg, hogy a vallásos emberek általában olyan vonásokkal rendelkeznek, amelyek a piacgazdaságot és intézményeit preferálják, jobban bíznak egymásban és a kormányban, és törvénytisztelőbb magatartást tanúsítanak.

A harmadik rész a keresztény társadalmi tanítást összeveti a gazdasági valósággal. A közgazdaságtudomány értékelésekor abból kell kiindulni, hogy a közgazdaságtan nem természettudomány. *„Vannak matematizálható tételei, de emberek hozzák*

a döntéseket, amelyeknek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi következményei is vannak. Ráadásul a gazdasági döntések jelentős részét nem is piaci vállalkozók hozzák meg, hanem politikai testületek, amelyek a gazdasági haszon kívül számos egyéni szempontot is figyelembe vesznek". (53. o.) A katolikus egyház a 19. század második felétől kezdve igyekezett átfogó választ keresni a kapitalizmus működésének alapvető problémáira. 1891-ben jelent meg XIII. Leó pápa Rerum Novarum („Az új dolgokról”) című enciklikája a gazdaságról, amelyet azóta ilyen témájú enciklikák sora követett. Ezek vezérfonala, hogy a gazdaság van az emberért, és nem fordítva. Az egyház szociális tanításában összekapcsolja a gazdasági hatékonyság és az igazságosság egyidejű érvényesítésének követelményét.

Botos Katalin idézi és elemzi II. János Pál pápa írásait, aki kifogásolta, hogy a multinacionális és transznacionális cégek kizsákmányolóként lépnek fel a fogadó országokban, és azt is megállapította, hogy a tőke csak a munka gazdasági rendeltetését nézi, a társadalmi szempontokat és az egyén kibontakozását gyakran ignorálja. A munka elsődlegessége a tőkével szemben elvitathatatlan. A munkahelyteremtésben az állam fontos feladata a foglalkoztatás bővítésének ösztönzése, az oktatás-képzés megfelelő feltételeinek biztosítása, a minőségi munkaerő állami képzésének ösztönzése. A nemzetközi tőkeáramlás nyomán tovább nőttek azok a differenciáló erők, amelyek a nemzetközi gazdasági különbségeket növelték. Olyan strukturális problémák léteznek a világban, amelyeket csak szolidáris, világméretben kooperatív emberi magatartással lehetne megoldani. II. János Pál pápa az 1991-ben kiadott *Centesimus Annus* enciklikájában részletesen kifejtette a közép- és kelet-európai országok rendszerváltásának problémáit, rámutatva, hogy „a transzformáció költségei akkorák voltak, mint a világháború okozta károk, vagy az újjáépítés terhe” (CA, 28, idézi Botos Katalin, 65. o.). Alapvető jelentőségű az a gondolat is, hogy „Nem lehet szabad az ember, amíg csak azzal törődik, hogy birtokoljon és élvezzen” (CA, 41, Botos, 67. o.).

Botos Katalin átfogó képet ad a humánökológia kérdésköréről is. A humánökológia első és alapvető struktúrája a család, mert az élet minőségi újratermelése történik a családban. Az oktatás mellett nevelésre van szükség ahhoz, hogy a gyermekek érett, felelős, kooperatív és kreatív személyiséggé fejlődjenek. Ehhez egészséges családokra, azok védelmére és támogatására van szükség. Az igazságos bérek és a megfelelő munkakörülmények biztosítása, a munkaadók és munkavállalók érdek egyeztetése rendkívül fontos szempontok. Botos Katalin Naughton nyomán szemléletesen mutatja be a szeretet fontosságát. A beteget szeretettel és emberséggel ápoló nővér bére nem a szeretetet honorálja, hanem a gyógyszerek beadását, az ápolási tevékenységet. A szeretetet nem lehet pénzen megvenni. A szeretetvágy ugyanakkor jelen van az emberekben.

A keresztény gazdaságetika fontos értékrendi eligazítást nyújt a fenntartható fejlődéshez. Torz értékrendek uralkodtak el a bőség társadalmában, az alapvető

egészségügyi ellátásra, oktatásra, tiszta ivóvízre a szükségesnél jóval kevesebbet fordítunk. Az ökológiai terhek nőnek, amelyet a természeti erőforrások gyorsuló kimerítése és a környezet óriási mértékű szennyezése jelez. Mindez a fenntartható fejlődést veszélyezteti. A megoldást csak az ökoszociális piacgazdaság jelentheti, amely úgy elégíti ki a jelen generáció szükségleteit, hogy a jövő generáció szükségletei is kielégíthetőek legyenek. A jövő nemcsak a tudománytól, hanem az erkölcsi magatartástól is függ. Botos világosan megfogalmazza, hogy a modern technika és az információs társadalom vívmányait olyan morállal kell párosítani, amely Földünket a jó gazda gondosságával kezeli. Rámutat a helyi munkamegosztás fontos szerepére is. Arra, hogy *„helyi munkamegosztással lényegesen kedvezőbb versenyképességi helyzet alakítható ki. Ha a családon belüli szolgáltatások értékelése megnő, megbecsültsége a helyére kerül, pénz nélkül is megoldhatunk számos problémát. Ez alacsonyabb költségeket, s nem feltétlenül rosszabb életminőséget jelent”*. (77. o.) Az ember gyermekként, betegként, gondozásra szorulóként, időskorúként olyan kapcsolatok részese, amelyben a segítségnyújtás, az erkölcsiség alapvető szerepet játszik. A könyvnek ez a gondolatmenete azzal zárul, hogy *„Több kooperáció, nagyobb szolidaritás nélkül alul maradunk a világméretű versenyben is”*. (77. o.)

A következő, negyedik rész Botos Katalin és Botos József közös tanulmánya: *„A világvallások gazdasági tanítása, a globális piacgazdaság és a karitás összefüggése”* témát tárgyalja. Ezt a részt a rendkívül színvonalas mű különösen érdekes részének tartom. Három fő szempontra koncentrálok: hogyan viszonyul a különböző vallások értékrendje a profitorientációhoz, a tudásalapú gazdasághoz és a jótékonyág kérdéséhez. Érdekes végiggondolni a különböző világvallások gazdasági tanításának értékrendjét. A könyv ezeket nagyon jól foglalja össze. Én itt csak néhány fontos és érdekes szempontot összegzek.

A buddhizmus azt akarja elérni, hogy ne a vágyaink irányítsák az életünket. Nem erkölcsös úton nem szabad meggazdagodni. A hinduizmus nem ellenzi a gazdasági érvényesülést, a prosperálást. A merev kasztrendszer azonban korlátozza a mobilitást, s ezáltal a gazdálkodás szabadságát. A konfucianizmus Kína domináns vallása, emellett Koreában, Japánban és Dél-Kelet-Ázsiában is jelentős. Magas erkölcsi követelményeket támaszt az egyénnel szemben (fegyelem, hűség, megbízhatóság, kölcsönösség). Hangsúlyozza az emberi szenvedélyek fölötti önuralom fontosságát. Az egyén társadalmi kötelezettségeit és a hagyományok tiszteletét is kiemeli. A konfucianizmus gazdasági szempontból progresszív, mivel támogatja a saját erőre támaszkodást és a vállalkozóvá válást. Mencius, a híres tanító elítélte a profithajhászást, mert az veszélyezteti az állam harmóniáját, ami a konfucianizmus legfőbb ideálja. *„Nem szabad, hogy a profit motiválja az egyén cselekedeteit, függetlenül attól, hogy neki, a családjának vagy az államnak származik-e haszna belőle”* (Idézi Botos, 86. o.). A modern konfuciózus gondolkodásban az üzlet célja, hogy javítson az emberek életkörülményein, de e tevékenység – mintegy melléktermékként – egyben

profitot is hoz. A profit így eredmény, de nem alapvető motiváló erő. Ennek alapján kívánják a kapitalizmust a konfucianizmussal összhangba hozni és új motivációs erőt kialakítani.

Az egyistenhívő vallások gyökerei az Ótestamentum forrásaihoz, a Bibliához vezetnek. Jonathan Sachs szerint a legnagyobb változás az emberi fejlődéstörténetben az a felismerés, hogy az ember tehet a maga sorsának alakításáért valamit. A zsidó társadalmi-gazdasági tanítás lényege, hogy az ember felelős a tetteiért. Az a feladatunk, hogy maximálisan törekedjünk az emberi méltóság megőrzésére és arra, hogy a következő generációknak egy jobb világot adjunk át. A zsidó tanítás nagy hangsúlyt helyez a kooperációra, amelynek legfontosabb intézményei a család, a zsinagóga és az iskolák. A gazdaság nagymértékben a felhalmozott szellemi tőkén alapul. Ez teszi lehetővé a kreativitást, amely az üzleti sikerek alapja. Ugyanakkor a zsidó társadalmi tanítás fontos része a disztributív igazságosság. A zsidó tanítás kötelezővé teszi a jótékonyt. A mózesi törvények szerint az eladósodás miatt rabszolgasorba jutott személyt a hetedik évben fel kellett szabadítani. Ha valaki rákényszerült arra, hogy ősei földjét eladja, vagy adósság fejében hitelezőjének átadja, azt a „kürtölés” évében, azaz 50 év múlva vissza kellett adni az eredeti tulajdonosnak. A szabályozás a termőföld tulajdonjogának védelmét szolgálta elsősorban. A városban lévő ingatlant véglegesen is el lehetett idegeníteni. Az özvegyekkel és árvákkal való emberséges bánásmódot is törvényben szabályozták.

A kereszténység a szeretet alapvető parancsára épít. A kereszténység hangsúlyozza az emberek egyenlőségét, az emberi méltóságot, és összekapcsolja a hitet és a rációt, amelynek nyilvánvalóan szerepe volt és van a gazdasági fejlődés megalapozásában és felgyorsulásában. A gazdaságban alappillérek az egyén méltósága és a magántulajdon. Ennek híján nem lennének eléggé gondos gazdái a ránk bízott világnak. Ugyanakkor helye és szerepe van a közösségi tulajdon megfelelő formáinak is (állami, egyházi, önkormányzati, alapítványi, non-profit szervezeti stb). A Föld természeti javaival felelősen kell gazdálkodnunk, a gazdaságetikában a maximális kooperativitás elvének érvényesítése vihet a leginkább előre. A spontán gazdasági rendszer nem teremt társadalmi igazságosságot, ez a jogállam feladata és követelménye. Korunkban az állam hatalma gyakran kisebb, mint egy-egy multinacionális óriáscégé, ezért világméretű összefogásra, nemzetközi egyezményekre, jól működő szervezetekre gyaránt szükség van.

Az iszlám is az individuumot tekinti a társadalom alapkövének, és hangsúlyozza, hogy az ember személyes felelősséggel tartozik tetteiért. Az iszlám úgy tekint a világra, mint kapcsolatok hálózatára. Az iszlám elfogadja az egyéni érdekek létét és a piaci mechanizmusokat, de nem híve a piac kizárólagosságának. Hangsúlyozza az igazságosság szerepét a fejlődésben. A kamatot uzsorának tekinti és elveti, mivel ellenzi a fix és garantált tőkejövedelmet. Ugyanakkor adásvételi művelettel mégis lehetséges kamatjövedelemhez jutni, úgy, hogy a hitelnyújtó betársul a gazdasági reálberuházásba, és annak hasznán osztoznak.

A sikeres ázsiai gazdaságok erőteljesen támaszkodnak a kisközösségi, családi szolidaritásra, és sok társadalmi feladatot annak keretein belül oldanak meg. A túlságosan individualista nyugati világ viszont döntően pénzért vásárol, s ezt vagy az állammal fizetteti meg, vagy saját zsebéből fizet, de az elvonások és kiadások növekedése mindkét esetben nemzetközi versenyképességét rontja. Ezért az erkölcs és a szolidaritás erősödése a versenyképességet is növeli. Nem csökkentve az állam felelősségét a nagy elosztó rendszerek ésszerű működtetéséért, az emberi szolidaritás köreit, kapcsolatrendszerait újra ki kell építeni, illetve meg kell erősíteni. Frappáns megközelítésnek és világos következtetésnek tartom, hogy *„A modern karitászt azt jelenti, hogy nem mérünk minden szolgáltatást pénzben. Érdekes módon mégis, akár pénzben is mérhető haszna is lesz majd a társadalomra nézve a gazdaság versenyképesebbé válásával, az ún. szociális tőke hasznosulásával”*. (100. o.)

Az utolsó, ötödik rész az *„Együtműködés és versenyszellem”* címet viseli. A verseny és az együtműködés viszonya mindig fontos a gazdaság működésében. A verseny a történelemben végig jelen van a gazdaságban. Jó esetben az eladók versenyeznek a vevőkért a piacon. A kapitalizmushoz eleve hozzátartozik a verseny. Korunkban nemcsak a piacokért, hanem a termeléshez szükséges erőforrások megszerzéséért folytatott verseny is egyre inkább kiéleződik. A modern termelésben egyre nagyobb szerepet játszik a munkamegosztás, ezért az együtműködés a másik fő folyamat. Botos Katalin fontos megállapítása, hogy *„A gazdasági együtműködéshez (azonban) nagy szükség van a szilárd erkölcsi alapokra, hiszen az üzletek tranzakciós költségeit nagyon megnövelné, ha minden szerződés betartását csak jogi úton lehetne kikényszeríteni”*. (107. o.)

A hálózati kapcsolatok egyre fontosabbak a világgazdaságban. Ez társadalmi tőkét képez, ami az ázsiaiak jelenlegi sikereinek egyik alapja. A szerző szemléletesen írja le, hogy Japánban kombinálják az iskolában és a sportban a csoporton belüli kooperációt a csoportok közötti versenyszellemmel. A szubszidiaritásnak kell a gazdaság és a társadalomszerveződés alapjának lennie, egyúttal nagyobb szolidaritásra van szükség az egyéni és a közjó összekapcsolásával. Világosan fogalmaz Botos Katalin arról is, hogy *„a [A] verseny nem valósulhat meg a természet „számlájára”. Nem hanyagolhatjuk el a következő generációk érdekeit, azaz generációk közötti szolidaritásra van szükség. Ennek ökológiai, jogi, gazdasági, politikai és kulturális oldalai is vannak”*. (132. o.)

Botos Katalin professzor könyve mély és elmélyülést igénylő, értékes alkotás. Alapvetően új megközelítése, hogy összekapcsolja a világvallások tanításából eredő etikai alapelvek, az erkölcsi értékrend és a neki megfelelő magatartás, cselekvés értékességét és hasznosságát a gazdaság és a társadalom számára. Bizonyítja, hogy az értékalapú, etikus magatartás egyben az országok versenyében való sikeres szereplés záloga is. Botos Katalin könyve minden olvasót gazdagít!